

Max Havelaar op de Indische bestuursambtenaren na Dekker aanstipt, en iets zegt over de betekenis die de roman nog heeft in het Indonesië van na de onafhankelijkheid, maar verzuimt de enorme aantrekkingskracht te noemen die het boek vanaf 1900 in Nederlands-Indië uitoefende op de westers opgeleide Indonesische intellectuelen die de nationalistenvan het eerste uur zouden worden. Zij lazen Multatuli en schreven er ook regelmatig over. In de Maleisetalige pers, maar ook in de nationalistische Nederlandstalige jeugdbladen uit de jaren twintig als *Jong Sumatra* en *Jong Java* noemden zij Multatuli ‘de heraut van de ethische gedachte’ en een ‘politiek strijder met de pen.’ Van *Max Havelaar* ging een revolutionaire kracht uit: in de actualiteit van de koloniale overheersing gebruikten zij de roman politiek als inspiratiebron en als symbool voor nationalistische en antiekoloniale denkbeelden.

De biograaf ziet in zijn studie principieel af van een psychologische benadering van zijn object. (15) Op dat terrein voelt hij zich incompetent, en bovendien verwacht hij er weinig heil van. Dat is jammer. Wellicht had hij de raadselachtige casus Eduard Douwes Dekker, dit ‘vat vol tegenstrijdigheden’, eeuwig achtervolgd door schuldeisers en kastekorten, met — om maar eens iets te noemen — zijn zenuwachtigheid (‘hij vomeerde bij elke kleine aandoening of zenuwachtige gedachte’, 285), zijn neiging tot megalomanie, zijn merkwaardige negatieve houding jegens zijn zoon Edu, voor kunnen leggen aan mensen die op dit gebied wel competent zijn. Voorwaar een interessant pathologisch kluijfe, waar nog wel eens verrassende inzichten uit voort hadden kunnen komen.

Met Van der Meulen constateer ik dat ‘de’ definitieve biografie niet bestaat. (11) Toch zal deze goedgegedocumenteerde en vooral zeer leesbare studie voor lange tijd ‘het’ boek over Multatuli blijven.

Liesbeth Dolk

B. Kruijssen, *Verzamelen van middeleeuwse kunst in Nederland 1830-1903* (Dissertatie Nijmegen 2002, Nijmeegse kunsthistorische studies X; Nijmegen: Nijmegen University Press, 2002, 388 blz., ISBN 90 5710 110 6).

Verzamelingen van historische voorwerpen hebben ook hun eigen geschiedenis, die de laatste jaren zelf weer onderwerp van historisch onderzoek aan het worden is. Zo onderzocht R. Priem ‘The most excellent collection’ of Lucretia Johanna van Winter, the years 1809-1822’, *Simiolus*, XXV (1997) 103-235, beschreef E. Bergvelt in 1998 *Pantheon der Gouden Eeuw. Van nationale kunst-gallerij tot rijksmuseum van schilderijen (1798-1896)*, voortgezet in het gedenkboek uit 2000 van G. van der Ham, *200 Jaar Rijksmuseum. Geschiedenis van een nationaal symbool*, en promoveerde R. Effert in Leiden in 2003 op *Volkenkundig verzamelen. Het Koninklijk kabinet van zeldzaamheden en het Rijks etnografisch museum 1816-1883*. Het Nijmeegse proefschrift van Barbara Kruijssen beslaat gedeeltelijk dezelfde periode als bovengenoemde werken en behandelt onder meer ook het Koninklijk kabinet van zeldzaamheden in het Mauritshuis in Den Haag, voorzover het middeleeuwse kunstvoorwerpen bevatte. Nu waren dat er niet zoveel, omdat deze verzameling niet zozeer op kunst maar eerder op vaderlandse geschiedenis was gericht, waarbij de belangstelling meer uitging naar de Gouden Eeuw dan naar de Middeleeuwen. Sinds 1875 werd ze voor het publiek opengesteld in het Nederlandsch museum voor geschiedenis en kunst in Amsterdam, en sinds december 1884 in het nieuwe gebouw van het Rijksmuseum aldaar. Alles wat op oudheidkunde sloeg, voorwerpen tot ongeveer het jaar 1000, werd na 1816 bijeengebracht in het Rijksmuseum van oudheden in Leiden, waarvan de archeoloog Christiaan Reuvens de eerste directeur was.

Barbara Kruijzen beschrijft op grond van bovengenoemde en andere recente literatuur (alleen het boek van Effert was nog niet verschenen) de vrij ingewikkelde geschiedenis van de verschillende musea die in de loop van de negentiende eeuw ontstonden op basis van de collecties uit stadhoudelijk bezit en nieuwe aankopen en schenkingen. Verder is haar eigen onderzoek als een drieluik opgebouwd: waardering van middeleeuwse kunstvoorwerpen bij de overheid, dat wil zeggen eerst de rijks-, en dan de stedelijke overheid, waardering bij de kerk, en bij particulieren, zowel verenigd in genootschappen als privé. Als een afzonderlijke draad lopen de afbeeldingen met commentaar door het betoog heen: op afzonderlijke bladzijden zijn schilderijen, beeldhouwwerken, meubelen etcetera afgebeeld met een toelichting over de wijze van verwerving. Deze overlapt gedeeltelijk de lopende tekst, en laat zich ook afzonderlijk lezen. Dikwijls staan deze bladzijden wel in de buurt van de tekst waarop ze slaan, zodat ze een welkome verduidelijking bieden. Ze zijn op glanzend kunstdrukpapier gedrukt zoals het hele boek, maar in een grijze niet-contrastrijke toon, waarbij ik wel wil opmerken dat het kleine lettertype in combinatie met grijs op glans mij geregeld voor de ogen draaide. Ik moest fysiek moeite doen om deze tekst te lezen.

Inhoudelijk loont deze inspanning de moeite wel, want we komen veel te weten over de herkomst van allerlei bekende kunstwerken en over de motieven van de verzamelaars. Zij wilden in de eerste plaats nuttig zijn voor de opvoeding van een breed publiek (verbetering van de smaak) en voor de vaardigheid van contemporaine kunstenaars en ambachtslieden (voorbeelden ter navolging). Vandaar dat ook gipsafgietsels menige museumzaal vulden, want daaruit kon men immers evengoed de oude kunstvaardigheid aflezen. Verder was het belangrijk om de nationale of regionale identiteit te onderstrepen door voorwerpen voor vernietiging te behoeden die verband hielden met het eigen verleden. De belangstelling voor de Gouden Eeuw bleef daarbij voorop staan, maar vanaf ongeveer 1865 ontstond er ook een bredere waardering voor middeleeuwse kunst als zodanig, zowel bij protestanten als katholieken. Gewoonlijk waren het particulieren die in overheidsdienst deze belangstelling vorm gaven.

Er werden soms ook inventarissen van kunstvoorwerpen aangelegd, maar Kruijzen gaat niet of nauwelijks in op de vraag volgens welke principes deze lijsten waren opgesteld. Op bladzijde 143 staat de wat raadselachtige opmerking dat de nieuwe catalogus van het Museum van oudheden te Utrecht uit 1904 door S. Muller Fz. niet meer was geordend 'in rubrieken die op een historisch ordeningsprincipe waren gestoeld (zoals 'kerkmeubilair' en 'huisraad')' maar 'ingedeeld naar de aard van de voorwerpen, zoals 'beeldhouwkunst', 'schrijnwerkersarbeid' en dergelijke'. Uit het commentaar bij plaat 89 op bladzijde 251 blijkt dat Kruijzen de waarde van voorwerpen in historische zin ziet in de mate waarin ze een beeld geven van de zeden en gewoonten in het verleden, en de kunsthistorische waarde in de kunstvaardigheid van het verleden. Er viel in de verzamelingen in de negentiende eeuw een verschuiving van (cultuur) historische naar kunsthistorische waarde te bespeuren. In hoeverre inventarislijsten deze verschuiving verder ook te zien gaven, blijkt echter niet. Wat wel blijkt, is de groeiende waardering voor middeleeuwse kunst na 1860 en de behoefte om voorwerpen uit die periode te bewaren voor eigen land of stad.

Het boek is voorzien van een notenapparaat onderaan de bladzijden, verder van een uitvoerige bibliografie en een index op personen en plaatsen. Daardoor is het makkelijk te raadplegen als naslagwerk voor collecties en collectioneers.

Johanna Maria van Winter

P. Vesters, ed., *Harnas voor de hoofdstad. De Stelling van Amsterdam* (Cultuurhistorische reeks werelderfgoed in Nederland I; Utrecht: Matrijs, 2003, 304 blz., €29,95, ISBN 90 5345 210 9).

Oprichtgever van deze prachtig vormgegeven en rijkelijk met foto's, kaarten en bouwtekeningen geïllustreerde publicatie is de in 1996 op initiatief van de provincie Noord-Holland opgerichte Stichting Stelling van Amsterdam. Met *Harnas voor de hoofdstad* wil zij een bijdrage leveren aan de duurzame instandhouding, en tevens de belangstelling voor en bekendheid met de Stelling van Amsterdam vergroten.

In een korte algemene inleiding (10-23) schetst de sociaal-geograaf en planoloog Paul Vesters ons het beeld van een monument dat weliswaar sinds 1996 op de Lijst van het werelderfgoed van UNESCO staat, maar voor veel mensen nog de grote onbekende is. Daarbij is deze negentiende-eeuwse kringstelling — een systeem van inundatiegebieden, forten, batterijen, dammen, sluisen, kanalen, duikers, kaden, wegen, magazijnen, kruisfabrieken en kazernes — maar liefst 135 kilometer lang. De functie van de Stelling van Amsterdam was die van nationaal reductie ter verdediging van de hoofdstad. Zouden andere verdedigingsstellingen vallen dan zou het Nederlandse leger zich terugtrekken binnen de kringstelling. Het unieke aan deze stelling, in tegenstelling tot de nog in het buitenland bestaande, is dat bij de verdediging gebruik werd gemaakt van water. Overigens is dit niet de enige reden voor de plaatsing op de werelderfgoedlijst. In de andere hoofdstukken wordt uitgebreid ingegaan op de verschillende argumenten die deze plaatsing zonder meer rechtvaardigen.

Het tweede hoofdstuk (24-65), geschreven door sociaal-geograaf Saartje de Bruijn en de militair-historicus Wim Klinkert, behandelt de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren 1840-1940. De rode draad van het Nederlandse buitenlandse beleid en het veiligheidsbeleid was afzijdigheid van de internationale politiek en gewapende neutraliteitshandhaving bij een conflict in Europa. Als een militair-strategisch instrument van dit beleid werd de Stelling van Amsterdam aangelegd. Nederland zag als klein land geen andere manier om zich staande te houden tussen de grote mogendheden. De militair-historicus Joep van Hoof gaat vervolgens in het derde hoofdstuk (66-111) wat meer in op de militair-historische aspecten van de stelling, waarbij met name de aandacht gaat naar de belangrijke rol van water als verdedigingsmiddel.

Dat de Stelling van Amsterdam uit meer dan alleen forten, kazematten en batterijen bestaat, wordt duidelijk gemaakt in het vierde hoofdstuk. (112-159) Kunsthistoricus Fred Gaasbeek bespreekt daarin de bouwkundige onderdelen van de stelling. De historisch-geograaf Henk Baas en de milieudeskundige Norbert Daemen belichten in het vijfde hoofdstuk (169-270) de invloed van de stelling op het landschap. Zo hielden de Verboden kringen tot de feitelijke opheffing van de kringwet in 1963 bebouwing in de onmiddellijke nabijheid van de forten tegen. De landschappelijke veranderingen vonden vooral sinds de demilitarisering van de stelling plaats. Zo zijn op verschillende plaatsen de inundatiegebieden bebouwd en forten in woongebieden komen te liggen. Op en rond de forten kreeg de natuur 'vrij spel' en werden de forten, die vroeger 'kaal' in het militaire landschap stonden, opgenomen in de natuur.

Na de Tweede Wereldoorlog verloor de stelling haar militaire verdedigingsfunctie en kwijnde langzaam weg. Defensie, die de forten hoofdzakelijk als opslagplaatsen gebruikte, stootte ze langzaam aan af. In de jaren zeventig verschoven eigendom en beheer geleidelijk van rijks-overheid naar gemeenten en particulieren. Een ommekeer in de bewustwording is de affaire rond het fort bij Velsen. In 1975 bood de dienst der domeinen het fort ter verkoop aan de gemeente Beverwijk en de provincie Noord-Holland aan. Beiden waren geïnteresseerd maar